

Robert Makarucha
Uniwersytet Wrocławski

Zasady prawa jako czynnik zapewniający aksjologiczną spójność systemu prawa

Principles of law as a factor providing for axiological consistency
of the system of law

Abstract:

A great number of studies about principles of law has been written lately, especially by such contributors as M. Kordela, G. Maroń and S. Tkacz. However, the question is: where does such an interest come from? Principles of law deserve attention because of two major reasons: a judge can develop the law thanks to principles of law and these principles are crucial arguments in legitimization of adjudgements. Principles of law are legal norms with singular characteristics and role. The singular characteristics can be seen in various positions of principles of law, which usually represent the validity of “common” legal norms. However, the singular role provides axiological consistency to the whole system of law. The article consists of three parts. The first one shows that principles of law are an inherent part of the system of law and clarifies what the principles of law are to J. Wróblewski. The second part demonstrates how the principles are determined and explains whether one can talk about the principles of law in the directive and descriptive sense. Moreover, the function of the principles of law in the descriptive sense will be discussed. The principles of law in the directive sense are expressed in regulations; however, these principles in the descriptive sense have to be decoded on the basis of the regulations. The descriptive sense shows if the function of principles of law has the optimizing character, if the principles are “the description” of law and if they can change its content. The third part argues that the principles of law are the prescriptive form of values and their role provides for the axiological consistency of the system of law in the process of its creation, usage and extensive interpretation.

Keywords:

principles of law; axiological consistency; principles of law in the directive and descriptive sense; descriptive, optimization character principles of law; creation (create), apply, interpretation of the law; principles of the system of law, postulates of the system of law

Słowa kluczowe:

zasady prawa; spójność aksjologiczna; zasady prawa w znaczeniu dyrektywalnym i opisowym; opisowy, optymalizacyjny charakter zasad prawa; tworzenie, stosowanie, wykładnia prawa; zasady systemu prawa, postulaty systemu prawa

Wstęp

W ostatnim czasie powstało bardzo wiele opracowań dotyczących zasad prawa. Mogę przywołać takich autorów jak M. Kordela¹, G. Maroń² czy S. Tkacz³. Nasuwa się następujące pytanie: skąd takie zainteresowanie? Zasady prawa zasługują na uwagę z dwóch następujących powodów. Po pierwsze, stały się one najważniejszym instrumentem aktywizmu sędziowskiego, przy pomocy którego sądy rozwijają prawo, i po drugie, stanowią one modelowy przykład stosowania argumentacyjnych metod uzasadniania decyzji sędziowskich⁴. Prawo jest dziś silnie uwikłane aksjologicznie. Oczywiście, moim zdaniem, to właściwy kierunek. W praktyce orzeczniczej, np. uzasadnieniach wyroków, bardzo często znajdziemy odwołanie do zasad, a właśnie zasady są nośnikiem tzw. „wartości normatywnych”. Celem artykułu jest wykazanie funkcji zasad jako czynnika wpływającego pozytywnie na tworzenie, stosowanie i wykładnię prawa, przez pryzmat najważniejszych teorii dotyczących „zasad prawa” w polskiej literaturze teoretyczno-prawnej.

Artykuł został podzielony na trzy części. W pierwszej, odwołując się również do zagadnienia systemu prawa, ponieważ zasady stanowią integralny element systemu prawa, odpowiem na pytanie, czym są zasady prawa przede wszystkim według J. Wróblewskiego. W drugiej części odpowiem na pytanie, w jaki sposób zasady są określane, czy możemy mówić o zasadach w znaczeniu dyrektywalnym i przede wszystkim, czy koncepcja wyżej wymienionego autora zakłada istnienie, obowiązywanie zasad w znaczeniu opisowym. Kolejne zagadnienie to funkcja zasad w kontekście ich opisowego czy optymalizacyjnego charakteru. Zasady prawa jako normatywna postać wartości i ich rola w zapewnieniu spójności aksjologicznej systemu prawa w procesie tworzenia, stosowania i wykładni prawa to trzecie zagadnienie, które poddam analizie.

1. „Zasady systemu prawa” i „postulaty systemu prawa”

Termin „zasada”, mający w stosunku do terminu „zasada prawa” pełnić funkcję pojęcia rodzajowego (*genus*), jest wyrażeniem z języka potocznego i jako taki obciążony jest wadami tego języka, a zwłaszcza jego wieloznacznością⁵. Mówiąc inaczej, jest semantycznie niedookreślony. Słowniki języka polskiego wyróżniają bowiem bardzo

¹ M. Kordela, *Zasady prawa. Studium teoretycznoprawne*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2012.

² G. Maroń, *Zasady prawa. Pojmowanie i typologie a rola w wykładni prawa i orzecznictwie konstytucyjnym*, Ars boni et aequi, Poznań 2011.

³ S. Tkacz, *O zintegrowanej koncepcji zasad prawa w polskim prawoznawstwie (Od dogmatyki do teorii)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014.

⁴ L. Morawski, *Podstawy filozofii prawa*, Dom Organizatora, Toruń 2014, s. 231.

⁵ S. Wronkowska, *Sposoby pojmowania „zasad prawa”*, „Państwo i Prawo” 1972, z 10, s. 167.

wiele znaczeń tego terminu⁶. Nie sposób odnieść się do wszystkich znaczeń terminu „zasada” i przedstawić je w niniejszym opracowaniu, mogę jedynie skupić się na kilku najistotniejszych. Można spotkać następujące definicje:

- a) teza, formułująca jakieś prawo przyrodnicze czy inne, rządzące jakimiś procesami,
- b) podstawa czegoś, na której coś się powinno opierać (lub opiera się),
- c) reguła (tzn. jak można się domyślać, teza opisująca pewną regularność – oczekiwaną czy faktyczną – w występowaniu czegoś),
- d) norma postępowania uznana przez kogoś za obowiązującą⁷.

Prawo jest to system norm, które są w określony sposób ze sobą powiązane oraz charakteryzują się pewnymi właściwościami takimi jak niesprzeczność i zupełność. Ów zbiór norm cechuje jednolitość aksjologiczna⁸. Co zapewnia jednolitość aksjologiczną? J. Wróblewski wskazuje, że system prawa to zbiór norm prawnych opartych na wspólnych zasadach⁹. Dla J. Wróblewskiego zasady prawa pełnią rolę czynnika zapewniającego spójność aksjologiczną. Odnośnie do systemu prawa jednym z kluczowym zagadnień jest zróżnicowanie hierarchiczne norm, ale równie istotne jest zróżnicowanie treściowe norm. Wymienić tutaj należy dwa przeciwstawienia norm: *leges speciales i leges generales* oraz „zasad” i „zwykłych” norm¹⁰. Omówiona zostanie tylko druga kwestia, ponieważ jest ona istotniejsza.

J. Wróblewski używa terminu „zasada prawa” w dwóch znaczeniach: po pierwsze, rozumie je jako normy (lub ich konsekwencje) prawa pozytywnego oceniane jako „zasadnicze”; po drugie, jako reguły, które nie są normami prawa pozytywnego (ani ich konsekwencjami)¹¹. Tym samym z jednej strony wskazuje, iż niektóre z zasad prawa to normy prawne, należące do systemu prawa, a z drugiej strony to reguły znajdujące się poza systemem prawa. Pierwsze nazywa „zasadami systemu prawa”, a drugie „postulatami systemu prawa”.

Co oznaczają terminy „norma prawna” i „reguła znajdująca się poza systemem prawa”? Według autorów *Wprowadzenia do nauk prawnych. Leksykonu tematycznego* „norma prawna to norma postępowania, ustanowiona przez państwo (organy państwowe) w następstwie wykonania posiadanej, normodawczej kompetencji prawnej lub w odpowiedni sposób uznana przez państwo, wyrażająca w sposób stanowczy powinność

⁶ S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1974, s. 29.

⁷ *Ibidem*, s. 30.

⁸ W. Lang, J. Wróblewski, S. Zawadzki, *Teoria państwa i prawa*, PWN, Warszawa 1980, s. 350.

⁹ J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1959, s. 253.

¹⁰ K. Opałek, J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii prawa*, PWN, Warszawa 1969, s. 92.

¹¹ J. Wróblewski, *Prawo obowiązujące a „ogólne zasady prawa”*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1965, Seria I, z. 42, s. 18.

określonego zachowania się określonej osoby lub osób” (autor hasła A. Bator)¹². Natomiast termin „reguła znajdująca się poza systemem prawa” używana będzie odnośnie do tych wzorów powinnego zachowania, które nie są wyrażone w przepisach, a swoje uzasadnienie znajdują na przykład w systemach filozoficznych.

Postulaty systemu prawa znajdują swe uzasadnienie poza systemem prawa, nie są normami prawnymi. Tradycyjnie rzecz ujmując, podstawą obowiązywania postulatów są koncepcje prawa natury, które wskazują, że prawo obowiązujące musi posiadać uzasadnienie aksjologiczne. Dziś przyjmuje się, że prawo powinno być nośnikiem wartości, na przykład odzwierciedlać system wartości moralnych czy religijnych. Źródła podstaw postulatów systemu prawa nie są jednorodne. To reguły o bardzo różnorodnym charakterze i dlatego ogólnie scharakteryzować je można tylko negatywnie¹³. Z jednej strony mamy „ogólne zasady prawa” oraz ich konsekwencje logiczne (normy, które nie są wyrażone wprost w przepisach prawnych, ale istnieją poprzez zastosowanie odpowiednich reguł inferencyjnych), a z drugiej strony „postulaty”, którym tylko przypisuje się charakter „ogólnych zasad prawa”, ale nimi nie są. J. Wróblewski rozróżnia przykładowo następujące „postulaty”, które formułują „ogólne cele, którym prawo służyć powinno, ideały polityczne, które winno realizować”, „postulaty prawnoporównawcze”, opierające się na stwierdzeniu powtarzania się określonych reguł w innych systemach prawnych jakiejś branej pod uwagę grupy systemów¹⁴. J. Wróblewski reprezentuje stanowisko pozytywistyczne, ponieważ do systemu prawa zalicza wyłącznie te zasady, które posiadają uzasadnienie tetyczne, czyli zasady systemu prawa.

Istnieją trzy podstawowe różnice między zwykłymi normami a zasadami. Zwykle normy muszą być w pełni zrealizowane (zgodnie z zakresem normy), czyli mają określony zakres zastosowania, czego nie można powiedzieć o zasadach, których zakres zastosowania jest rzadko *explicite* sformułowany lub sformułowany w bardzo ogólnikowy sposób¹⁵. Zasady nawet wówczas, gdy wyglądają jak zwykłe normy, „nie wyznaczają konsekwencji prawnych, które automatycznie powinny nastąpić, jeżeli zachodzą przewidziane przez tę zasadę okoliczności”¹⁶. Jeżeli dwie zwykłe normy pozostają ze sobą w kolizji, jedna z nich zostaje wykluczona z systemu prawa (przestaje obowiązywać). Zwykle normy działają zatem według schematu „albo – albo”¹⁷. Odnośnie do zasad możemy mówić co najwyżej o wyłączeniu zastosowania. W przypadku odwołania się do zasad uwzględnia się ich doniosłość, a w przypadku zwykłych norm nie ma to większego

¹² A. Bator, W. Gromski, A. Kozak, S. Kaźmierczyk, Z. Pulka, *Wprowadzenie do nauk prawnych. Leksykon tematyczny*, Lexis Nexis, Warszawa 2008, s. 115.

¹³ S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Zasady prawa...*, s. 55.

¹⁴ *Ibidem*, s. 55.

¹⁵ L. Morawski, *Podstawy...*, s. 233.

¹⁶ W. Lang, J. Wróblewski, *Współczesna filozofia i teoria prawa w USA*, PWN, Warszawa 1986, s. 216.

¹⁷ L. Morawski, *Podstawy...*, s. 233.

znaczenia, ponieważ nawet jeżeli są to normy bardziej „doniosłe”, to w sytuacji kolizji jedna z nich przestaje obowiązywać. Zasady prawa posiadają jeszcze jedną charakterystyczną cechę. Mianowicie jest to ich niedefinitywny charakter, a więc fakt, że można od nich odstąpić, gdy przemawiają za tym ważne powody¹⁸. Sąd każdorazowo przy rozpatrywaniu konkretnej sprawy cywilnej, karnej, administracyjnej musi wybrać, która zasada ma większą doniosłość, mając na uwadze stan faktyczny. W tej sytuacji możemy powiedzieć, że są one powiązane relacją warunkowej preferencji, w której pierwszeństwo zasady A nad zasadą B w okolicznościach X bynajmniej nie wyklucza pierwszeństwa zasady B nad zasadą A w okolicznościach Y¹⁹.

Podsumowując, w koncepcji J. Wróblewskiego funkcjonalnie reguły mogą mieć różną doniosłość – jest to podstawa wyróżnienia „zasad systemu prawa” jako reguł o szczególnej doniosłości²⁰. Najbardziej istotną i widoczną kwestią jest usytuowanie postulatów systemu prawa. Skoro postulaty nie mają uzasadnienia tetycznego, dla Wróblewskiego nie są elementem systemu prawa. Taka charakterystyka dość klarownie pokazuje, jak można rozumieć termin zasada prawa. Podobne stanowisko prezentuje S. Tkacz, który uważa, że „zasady prawa” stanowią wyłącznie normy, którym można przypisać cechę „obowiązywania”²¹. O tym, co jest zasadą, decyduje ostatecznie kształtujący się z biegiem czasu konsens w praktyce i doktrynie²². Na tym jednak nie kończy się problem ustaleń terminologicznych w zakresie pojęcia „zasad prawa”; do rozstrzygnięcia pozostała bowiem kwestia statusu teoretycznoprawnego „zasad prawa pojmowanych opisowo”²³. Kwestia jest o tyle istotna, iż zasady w znaczeniu dyrektywalnym można łączyć z „zasadami systemu prawa”, natomiast kwestia zasad w znaczeniu opisowym jest bardziej skomplikowana. W zależności od kontekstu można mówić o „zasadach systemu prawa” lub o „postulatach systemu prawa”. Pozostaje jeszcze jeden sposób odróżnienia zasad od zwykłych norm. Mianowicie, w przeciwieństwie do zwykłych norm, zasady mogą mieć postać dyrektyw optymalizacyjnych²⁴, co z kolei zbliża je do norm programowych, ale to zagadnienie omówione zostanie w następnej części.

¹⁸ *Ibidem*, s. 234.

¹⁹ *Ibidem*, s. 234.

²⁰ W. Lang, J. Wróblewski, *Współczesna filozofia...*, s. 216.

²¹ S. Tkacz, *O zintegrowanej...*, s. 246.

²² L. Morawski, *Podstawy...*, s. 231.

²³ S. Tkacz, *O zintegrowanej...*, s. 247.

²⁴ L. Morawski, *Podstawy...*, s. 235.

2. Opisowy i dyrektywalny charakter zasad prawa a opis i optymalizacja prawa

„Zasada prawa” jest terminem wieloznacznym. W użyciu opisowym „zasada prawa” określa w sposób modelujący typ określonych rozwiązań instytucjonalnych przyjętych w systemie prawa²⁵. Stanowi więc opis systemu prawnego, jego instytucji, wskazuje powiązania funkcjonalne między poszczególnymi normami. Posługując się znaczeniem opisowym, możemy dekodować zasady prawa, które nie są wprost wyrażone w przepisach prawa. Przede wszystkim analizując grupę norm prawnych, możemy dojść do wniosku, iż są one „wspólnymi elementami” jednej zasady prawa. Zasady w znaczeniu opisowym służą głównie dydaktyce prawa. Odwołanie się do „zasad prawa” pojmowanych dyrektywalnie, tzn. do zasad prawnych uznanych za normy danego systemu, służy do szczególnego wyróżnienia – spośród wszystkich norm prawnych danego systemu – norm w takim czy innym sensie „nadrzędnych” w stosunku do innych²⁶. Według G. Maronia najbardziej czytelny i przekonujący sposób uzasadniania przynależności zasad prawa do systemu prawa stanowionego ma miejsce wówczas, gdy ich hipotezę i dyspozycję w całości literalnie wyrażono w przepisie prawnym²⁷. Jednakże G. Maroń uważa, że zasady w znaczeniu opisowym i dyrektywalnym mogą być bezpośrednio wyrażone w przepisach, choć tych pierwszych, jak uprzednio wskazano, nie sposób kwalifikować jako normy prawne, a tym samym elementy składowe pojmowanego systemu prawa, tj. uporządkowany i usystematyzowany zbiór norm prawnych²⁸. Oznacza to, że zasady rozumiane opisowo można łączyć z „postulatami systemu prawa”.

Czy zasady mają opisowy czy optymalizacyjny charakter? Poprzez charakter opisowy należy rozumieć „opis” aktualnie obowiązującego prawa. Tworzone prawo zawsze stanowi odzwierciedlenie preferowanych wartości przez prawodawcę. Opis norm jest więc opisem silnie uwikłanym w przyjętą aksjologię i w wielu wypadkach faktycznie kształtującym treść opisywanych norm prawnych²⁹. Analizując powyższą definicję, można odnieść wrażenie, iż zasady rzeczywiście występują w charakterze opisowym. W pewnym stopniu można zgodzić się z tym twierdzeniem. Mimo to zasady, jako czynnik zapewniający spójność aksjologiczną, oddziałują „na przyszłość”. Wyznaczają kierunki legislacji i orzecznictwa sądów. Dla mnie więc zasady prawa pełnią funkcję optymalizacyjną, czyli są projektami optymalnych rozwiązań normatywnych³⁰, wyznaczają

²⁵ W. Lang, J. Wróblewski, S. Zawadzki, *Teoria...*, s. 358.

²⁶ S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Zasady prawa...*, s. 28.

²⁷ G. Maroń, *Zasady prawa...*, s. 95.

²⁸ *Ibidem*, s. 96.

²⁹ Z. Pulka, *Prawoznawstwo – opis czy optymalizacja*, „Przegląd Prawa i Administracji” XLIII (Acta Universitatis Wratislaviensis No 2177), Wrocław 2000, s. 79.

³⁰ *Ibidem*, s. 94.

kierunki rozwoju prawodawstwa. W tym względzie upodabniają się do norm programowych. Możemy zauważyć, że granica między zasadami a normami programowymi jest płynna, jeżeli zwrócimy uwagę na fakt, iż często dotyczą one tej samej materii, np. praw i wolności obywatelskich. Jednakże o ile zasady odnoszą się do praw i wolności obywatelskich, o tyle normy programowe precyzują cele polityki państwa lub innych instytucji³¹. Bezsportny pozostaje fakt, iż tylko zasady, w przeciwieństwie do zwykłych norm, mogą mieć charakter dyrektyw optymalizacyjnych. W tym sensie zasada państwa prawa, prawa do sądu, wolności słowa czy ochrony środowiska, czy zdrowia wyznacza pewne idealne powinności, które powinniśmy się starać zrealizować w jak największym stopniu, biorąc pod uwagę możliwości faktyczne i prawne³².

„Normy-zasady” wyróżniają się spośród „zwykłych norm”, ponieważ są szczególnie ważne dla systemu prawa. J. Wróblewski zwraca uwagę na cztery kryteria oceny charakteru norm:

- a) miejsce normy w hierarchicznej strukturze systemu prawa,
- b) stosunek „logiczny” normy do innych norm,
- c) rola normy w konstrukcji prawnej,
- d) inne oceny natury społeczno-politycznej³³.

Ad a) Norm o charakterze zasadniczym powinniśmy szukać w aktach prawnych o najwyższej randze, czyli na przykład w Konstytucji. Ze względu na treść norm zawartych w Konstytucji i jej miejsce w systemie prawa, normy w niej zawarte są w stosunku do norm ustaw zwykłych traktowane jako zasady³⁴. Znajdziemy je również w kodeksach, najważniejszych aktach prawnych danej gałęzi prawa. Dobrym przykładem są również ustawy, niemające rangi kodeksu, ale zawierające przepisy z danej dziedziny, takie jak Prawo pocztowe, Prawo bankowe, Prawo łowieckie. Znaczenie ma również samo umiejscowienie zasady wewnątrz aktu prawnego. Normy o charakterze zasadniczym znajdują się w pierwszych przepisach aktu prawnego, czyli na początku aktu prawnego. Często zgrupowane są w osobnych jednostkach zwanymi na przykład *Przepisy ogólne*. Jest to kryterium obiektywne, ponieważ przede wszystkim odwołuje się do obowiązywania tetycznego norm prawnych. Poza tym jednoznacznie wskazuje na zasady w znaczeniu dyrektywalnym, ponieważ J. Wróblewski analizuje normy pod względem ich miejsca w systemie prawa, a dokładniej w strukturze hierarchicznej. Owe normy są wprost wyrażone w tekstach prawnych i zajmują szczególną pozycję – są „wyekspozowane” wśród innych przepisów.

³¹ L. Morawski, *Podstawy...*, s. 236.

³² *Ibidem*, s. 235.

³³ J. Wróblewski, *Prawo obowiązujące...*, s. 24.

³⁴ K. Opalek, J. Wróblewski, *Zagadnienia...*, s. 93.

Ad b) Na gruncie reguł logiki formalnej przyjmuje się, że do systemu prawa należą normy stanowiące konsekwencję norm obowiązujących. Musimy jednak pamiętać o tym, że ze zwykłych norm rzadko „wyprowadza się inne normy”. J. Wróblewski wskazuje, że chodzi tutaj głównie o przypadki, w których jako normę „zasadniczą” traktuje się normę, która stanowi „rację” dla całej grupy norm. Taka zasada najczęściej nie będzie bezpośrednio zawarta w przepisach prawa obowiązującego, lecz będzie konsekwencją „logiczną” norm, w nim zawartych³⁵. Zasygnalizowane zostało wcześniej, iż nie możemy stosować wszystkich trzech typów reguł inferencyjnych, a jedynie wynikanie logiczne. Będzie to relacja norm ogólnych do szczególnych, czyli normy zwykle stanowią konkretyzację ogólnych zasad. Jest to kryterium subiektywne, ponieważ, mimo iż normy charakteryzują się uzasadnieniem tetycznym, to jednak decydujące jest w owym przypadku uzasadnienie aksjologiczne. Owe kryterium może traktować o zasadach w znaczeniu opisowym i dyrektywnym. Z jednej strony jest to norma, która stanowi rację dla całej grupy, czyli jej zasadniczość wskazuje nam na znaczenie dyrektywne. Z drugiej strony, stosując wynikanie logiczne, do systemu wprowadza się normy, których doniosłość wpływa na kształtowanie instytucji prawnych (np. zasada dobra dziecka, która nie jest wyrażona w żadnym przepisie Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego) oraz stanowi ważny element podstawy rozstrzygnięcia, czyli mają one znaczenie opisowe.

Ad c) Mówimy tutaj o roli, jaką odgrywa norma przy konstrukcji instytucji prawnej. Doktryna prawna wyodrębnia w instytucji prawnej cechy istotne i nieistotne, przy czym normy regulujące te pierwsze będą miały w stosunku do pozostałych norm charakter norm „zasadniczych”³⁶. W tym kryterium norma stanowi pewną rację dla całej grupy norm. Podobnie jak w poprzednim punkcie decydujące znaczenie ma uzasadnienie aksjologiczne mimo uzasadnienia tetycznego, więc jest to również kryterium subiektywne. Skoro J. Wróblewski pisze o roli normy w kształtowaniu instytucji prawnej, to kryterium odnosi się do zasad w znaczeniu opisowym

Ad d) Są to oceny pozaprawne, czyli pewne wartości społeczne, systemy moralne, filozoficzne, które nie należą do systemu norm prawnych. Normy, którym można przypisać uzasadnienie aksjologiczne, też uznawane są za zasady prawa. Moim zdaniem J. Wróblewski ma na myśli rolę doktryny i orzecznictwa, które uznają, że norma ma charakter zasadniczy, jeżeli wyraża szczególnie cennie wartości, tzn. ma mocne uzasadnienie aksjologiczne. Jest to również kryterium subiektywne, ponieważ jako jedyne posiada tylko odwołanie do wartości, a także najbardziej kontrowersyjne, gdyż odesłania do ocen pozaprawnych wskazują na postulaty systemu prawa. W związku z tym nie

³⁵ J. Wróblewski, *Prawo obowiązujące...*, s. 25.

³⁶ *Ibidem*, s. 26.

można stosować kryteriów wyróżnienia „zasadniczości” norm do ocen nieposiadających uzasadnienia tetycznego.

Wszystkie wskazane powyżej kryteria nie muszą zostać spełnione łącznie, czasami wystarczy spełnienie tylko jednego, aby norma została uznana za zasadę prawa. Wątpliwości budzi ostatnie kryterium – ze względu na pozaprawne odesłania.

Na gruncie przedstawionej teorii można sformułować następującą definicję: zasadami systemu prawa są „normy prawa obowiązującego, których znaczenie (tj. wzory zachowania się) doktryna i orzecznictwo uznaje za podstawowe ze względu na cały system prawa lub jego części”³⁷. Kwestią bezsporną jest fakt, iż „zasadnicze normy prawne” są nośnikami wartości, ale są również, według J. Wróblewskiego, częścią systemu prawa. Natomiast oceny, charakteryzujące się jedynie uzasadnieniem aksjologicznym, nie należą do systemu prawa rozumianego pozytywistycznie. Warto dodać jeszcze, że pierwsze trzy kryteria reprezentują tzw. wartości wewnętrzne prawa, a czwarte wartości zewnętrzne prawa. Szerzej to rozróżnienie omówione zostanie w ostatniej części artykułu.

3. Tworzenie, stosowanie, wykładnia a zasady prawa

Punktem wyjścia w tej części opracowania jest definicja systemu prawa. J. Wróblewski formułuje ją w następujący sposób: system prawa to „zbiór norm prawnych obowiązujących w określonym państwie, oparty na wspólnych zasadach, przy czym części jego są ze sobą powiązane szeregiem zależności”³⁸. Brak więc zasad prawa w systemie prawa powoduje sytuację, w której trudno nazwać ów zbiór systemem prawa.

Cytowana definicja zakłada przynależność zasad do systemu prawa, czyli kwalifikuje je jako normy prawne, ale o szczególnym znaczeniu. W tej części zostanie pokazana rola zasad prawa. Konieczne jest wyjaśnienie zwrotów użytych w podtytule. Po pierwsze posługiwanie się terminem „wartość” zdaje się od razu językowo sugerować jakąś ontologię i to taką, która uznaje „istnienie” wartości jako swoistego rodzaju „bytu”, np. w zwrocie „sprawiedliwość jest wartością sądowego stosowania prawa”³⁹. J. Wróblewski zastrzega jednak, że posługując się terminem „wartość”, nie chce sugerować istnienia jakiegось ontologii wartości, a jedynie pokazać, iż jest to synonim „oceniań”, czyli „wartościowy” to tyle, co „oceniań”⁴⁰.

J. Wróblewski wprowadza klasyfikację wartości. Interesujący jest szczególnie jeden podział: na wartości zewnętrzne i wewnętrzne. Punktem wyjścia jest tutaj stosunek wartości do prawa. Wartości wewnętrzne „tkwią w prawie obowiązującym w tym sensie,

³⁷ J. Wróblewski, *Sądowe stosowanie prawa*, PWN, Warszawa 1988, s. 135–138.

³⁸ J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii wykładni...*, s. 253.

³⁹ J. Wróblewski, *Wartości a decyzja sądowa*, Ossolineum, Wrocław 1973, s. 44

⁴⁰ *Ibidem*, s. 44.

że dają się zrekonstruować na podstawie analizy tekstów tego prawa⁴¹. Wartości zewnętrzne prawa to po prostu rezultat oceny prawa obowiązującego z punktu widzenia jakichś pozaprawnych kryteriów⁴². Wydaje mi się, iż nie będzie nadużyciem powiązanie wartości wewnętrznych i zewnętrznych z „zasadami systemu prawa” i „postulatami systemu prawa”. Zasady systemu prawa będą przy tym odgrywały rolę o wiele ważniejszą, ponieważ przynależność do systemu prawa nakłada na organy tworzące, stosujące i interpretujące prawo obowiązek w postaci tworzenia norm zgodnie z istniejącymi „wartościami wewnętrznymi”, oraz obowiązek przeprowadzania wykładni zgodnie z dyrektywami wykładni. Prawo wyraża w swych normach pewne zespoły wartości, które stanowią aksjologiczne uzasadnienie ustanawianych norm prawnych⁴³. „Wartości zewnętrzne” oceniane są na podstawie określonych kryteriów pozaprawnych. Można podać za przykład szeroko rozumianą doktrynę „prawa natury”, jak również „moralność”. Wartości zewnętrznych może być bardzo wiele ze względu na mnogość ocen i norm występujących w społeczeństwie.

Podobnie uważa M. Kordela, która pisze, że zasady w swej istocie przynależą do kategorii wartości⁴⁴. Poruszyłem wcześniej zagadnienie rozróżnienia zasad i zwykłych norm. Kolejny aspekt to specyficzna cecha zasad, która jest równocześnie cechą wartości. Tradycyjna i współczesna jurisprudencja nigdy nie negowały ważkiej roli aksjologii w rozważaniach o prawie⁴⁵. Jednak M. Kordela zwraca uwagę na fakt, iż wartości najczęściej były i nadal są przedstawiane jako elementy „zewnętrzne”⁴⁶ wobec prawa. Co prawda oddziałują na prawo, wpływają na jego kształt, ale nie wchodzą w skład części konstytutywnych prawa.

J. Wróblewski przez „tworzenie prawa” rozumie tworzenie norm ogólnych należących do systemu prawa pozytywnego aktami stanowienia lub sankcjonowania dokonanymi przez odpowiednie organy państwa⁴⁷. Stosowanie prawa to natomiast tworzenie jednoznacznych norm indywidualnych i konkretnych, czyli na przykład wydawanie decyzji przez organy administracji.

Odnosnie do omawianych właśnie kwestii J. Wróblewski konsekwentnie posługuje się terminem „ogólne zasady prawa”. Wydaje mi się, że autor eksponuje w ten sposób możliwość kreowania obszernej klasy norm, stanowiących rację aksjologiczną norm obowiązujących.

⁴¹ *Ibidem*, s. 47.

⁴² *Ibidem*, s. 47.

⁴³ *Ibidem*, s. 48.

⁴⁴ M. Kordela, *Zasady prawa jako normatywna postać wartości*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2006, R. LXVIII, z. 1, s. 42.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 42.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 42.

⁴⁷ J. Wróblewski, *Prawo obowiązujące...*, s. 28.

Przyjmując dychotomiczny podział na zasady dyrektywne i opisowe, należy uznać, że rola tych pierwszych zaznacza się bardziej w czynnościach stosowania prawa (zwłaszcza na etapie wykładni prawa), podczas gdy zasady opisowe, służąc deskrypcji możliwych modeli ukształtowania instytucji prawnych, są uwzględniane przede wszystkim w toku tworzenia prawa⁴⁸.

3.1. Rola zasad prawa w procesie tworzenia prawa

Rolę „ogólnych zasad prawa” w tworzeniu prawa J. Wróblewski rozgranicza w zależności od tego, czy mamy do czynienia z zasadami systemu prawa, czy też z postulatami systemu prawa.

Zasady systemu prawa w tworzeniu prawa grają rolę czynnika sprzyjającego utrzymaniu jednolitości systemu prawa⁴⁹. Tworzenie nowych norm musi odbywać się z uwzględnieniem obowiązujących zasad, co oznacza, że nowe normy nie mogą być sprzeczne z zasadami.

Kierunek prawotwórstwa wyznaczają określone czynniki społeczno-polityczne, a przede wszystkim system ocen⁵⁰. Możemy bez obaw mówić o określonych wartościach, które powinny być chronione przez prawo oraz muszą znaleźć swoje odzwierciedlenie w tworzonej prawie. Dobrym przykładem są zasady konstytucyjne. Uchwalane normy muszą być zgodne z zasadami, ponieważ zasady konstytucyjne są wartościami wewnętrznymi prawa, charakteryzującymi się uzasadnieniem tetycznym. Poza tym większość zasad konstytucyjnych występuje w znaczeniu dyrektywnym.

Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt. Skoro wszystkie normy w systemie prawa muszą być zgodne z zasadami systemu prawa, to zmiana zasad o największej doniosłości (na przykład zmiany zasad konstytucyjnych) powinna spowodować głęboką reformę ustrojową. Podobnie w przypadku zasad określonej gałęzi prawa. Zmiana na przykład ogólnych zasad postępowania karnego powinna doprowadzić do głębokich zmian w dalszych przepisach.

Natomiast postulaty systemu prawa stanowią właściwy *spiritus movens* działalności prawotwórczej przez to, że przyjęcie ich przez prawodawcę musi poprzedzać wprowadzanie nowych norm do systemu prawa i to norm o charakterze „zasadniczym”⁵¹.

⁴⁸ G. Maroń, *Zasady prawa...*, s. 111.

⁴⁹ J. Wróblewski, *Prawo obowiązujące...*, s. 29.

⁵⁰ S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Zasady prawa...*, s. 70.

⁵¹ J. Wróblewski, *Prawo obowiązujące...*, s. 29.

3.2. Rola zasad prawa w procesie stosowania prawa

Przy omawianiu roli „ogólnych zasad prawa” w stosowaniu prawa konieczne jest dokonanie rozgraniczenia na zasady systemu prawa i postulaty systemu prawa. J. Wróblewski wskazuje cztery aspekty dotyczące stosowania prawa:

- a) rolę sposobu sformułowania tekstu prawnego,
- b) ustalenie obowiązywania normy dla konkretnego przypadku,
- c) ustalenie znaczenia normy dla konkretnego przypadku,
- d) ustalenie konsekwencji prawnych dla konkretnego przypadku⁵².

Ad a) W przypadku zasad prawa sprawa jest bardzo prosta. Skoro zasady prawa są normami prawnymi, należy je stosować wraz z innymi normami. Należy pamiętać tylko, że w przypadku kolizji zasady ze zwykłą normą prawną ważniejsza jest zasada, a zwykła norma prawna powinna zostać „dostosowana” do zasady. W pierwszej części opracowania zawarta jest informacja, że postulaty systemu prawa znajdują swoje uzasadnienie poza systemem prawa. W przepisach prawnych istnieje bardzo wiele różnego rodzaju odesłań pozasystemowych. Jeżeli odesłanie to jest w tekście prawnym, musimy uwzględnić „treść” takiego odesłania.

Ad b) Derogacja normy zwykłej przez zasadę systemu prawa jest konsekwencją nadania szczególnej wagi normie będącej zasadą, co wynika z jej roli w systemie prawa⁵³. Dzieje się tak w przypadku, gdy sprzeczne ze sobą są normy zawarte w aktach prawnych jednego szczebla hierarchicznego (lub w jednym akcie prawnym) i obowiązują w tym samym odcinku czasu⁵⁴. W przypadku postulatów systemu prawa istnieją dwa skrajne stanowiska. Z jednej strony przyjmuje się, że postulat, mimo iż nie wywodzi się z systemu prawa, może derogować normę zwykłą, należącą do systemu, z drugiej zaś strony, że może to być co najwyżej sygnał dla prawodawcy, że trzeba dokonać zmiany w systemie prawa.

Ad c) Kwestia „posługiwania się” zasadami systemu prawa w procesie wykładni, przy rozpatrywaniu konkretnego przypadku, jest dość oczywista. Istnieją przecież stosowne dyrektywy interpretacyjne (na przykład w wykładni systemowej wszystkie normy prawne mają być interpretowane zgodnie z zasadami prawa). W przypadku postulatów systemu prawa stosujemy je, jeżeli sam tekst prawny odsyła do ocen pozasystemowych.

Ad d) Uznać należy, że rola ogólnych zasad prawa w ustalaniu konsekwencji prawnych dla konkretnego przypadku jest stosunkowo mała, ponieważ rzadko zdarza się, że norma stanowiąca konsekwencje prawne „zostawi” organowi „luz decyzyjny”.

⁵² *Ibidem*, s. 30.

⁵³ *Ibidem*, s. 31.

⁵⁴ K. Opalek, J. Wróblewski, *Zagadnienia...*, s. 94.

3.3. Rola zasad prawa w procesie wykładni prawa

Interpretator prawa powinien, w procesie wykładni, kierować się określonymi wartościami i dyrektywami. W tym zakresie nie ma zbyt dużej swobody. Zasady prawa, jako miernik określonych wartości, wpływają, a nawet muszą wpływać na proces decyzyjny. Analiza wykazuje, iż można znaleźć szereg dyrektyw interpretacyjnych, które są przyjmowane w zasadzie niezależnie od wyboru ideologii wykładni, czyli są to dyrektywy wspólne statycznym i dynamicznym ideologiom⁵⁵. Spora część owych dyrektyw związana jest z zasadami prawa.

J. Wróblewski uważa, że zasady systemu są ogólną wskazówką interpretacyjną, która kieruje wykładnię w określonym, wskazanym przez zasadę kierunku, co może się wiązać z wykładnią rozszerzającą lub ścieśniającą. Zasady systemu mogą nie tylko wytyczać ogólny kierunek wykładni, lecz również mogą się wiązać z ustaleniem znaczenia konkretnych norm zawartych w określonych przepisach prawnych⁵⁶. Szczególną rolę odgrywają w wykładni systemowej, gdzie znajdziemy trzy dyrektywy owej wykładni: nakaz interpretacji tekstu prawnego zgodnie z treścią zasady, zakaz dokonywania takiej wykładni, której efektem stałaby się norma o treści niezgodnej z treścią zasady⁵⁷, oraz nakaz wskazania konkretnych norm, z których zasada wynika. Efektem zastosowania wspomnianych dyrektyw interpretacyjnych jest wyeliminowanie norm sprzecznych z zasadami, co z kolei przekłada się na budowę systemu prawa pozbawionego w przyszłości norm pozostających w kolizji. Na gruncie wykładni funkcjonalnej również znajdziemy odwołanie do zasad, ponieważ to, co nazywamy celem prawa czy intencją prawodawcy, jest w swej istocie rozwinięciem którejś z zasad prawa. J. Wróblewski formułuje trzy dyrektywy interpretacyjne dotyczące zasad:

- a) przy powoływaniu się na konkretną zasadę systemu prawa musimy wskazać przepis lub grupę przepisów, z których zasada niewątpliwie wynika;
- b) możemy stwierdzić nieobowiązywanie interpretowanej normy, ale tylko, gdy jest ona sprzeczna z ustaloną zasadą systemu prawa⁵⁸;
- c) jeżeli wyniki wykładni językowej budzą wątpliwości co do znaczenia normy prawnej, należy przyjąć rozumienie zgodne z zasadami systemu prawa.

Na etapie stosowania i wykładni prawa możemy napotkać dwa rodzaje konfliktów: wertykalne (między normami hierarchicznie różnymi) i horyzontalne (między normami na tym samym poziomie hierarchicznym). W przypadku konfliktów hierarchicznych zawsze stosujemy normę hierarchicznie wyższą bez względu na to, czy jest zasadą, czy

⁵⁵ J. Wróblewski, *Rozumienie prawa i jego wykładnia*, Ossolineum, Wrocław 1990, s. 96.

⁵⁶ J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii wykładni...*, s. 263.

⁵⁷ M. Kordela, *Zasady prawa...*, s. 19.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 20.

zwykłą normą prawną⁵⁹. Istnieją trzy możliwości rozwiązania konfliktów horyzontalnych. W pierwszym przypadku mamy konflikt dwóch zasad. Rozwiązać go można tylko poprzez „ważenie”, czyli wybór zasady bardziej doniosłej, i tylko przy rozpatrywaniu konkretnej sprawy. Jeżeli jest to konflikt częściowy, stosujemy obie zasady, kierując się zasadą proporcjonalności⁶⁰, czyli w tych częściach, w których nie są ze sobą sprzeczne. Konflikt zwykłych norm prawnych rozwiązujemy, odwołując się do reguł kolizyjnych: *lex specialis derogat legi generali*, *lex superior derogat legi inferiori*, *lex posterior derogat legi priori*. W razie konfliktu zasady ze zwykłą normą stosujemy zwykłą normę, bo *ex definitione* stanowi ona albo wyjątek od zasady, albo *lex specialis*⁶¹. Nie mogę się zgodzić z rozwiązaniem zaproponowanym przez L. Morawskiego, ponieważ to zasady determinują treść zwykłych norm. Znajdują się w aktach prawnych o najwyższej randze (np. Konstytucja) czy na początku aktów prawnych. Uważam, że w przypadku kolizji zasady ze zwykłą normą to zwykła norma powinna zostać „dostosowana” do zasady.

Podsumowanie

Istnieją różne koncepcje podziału i rozumienia zasad prawa. Możemy mówić o „ogólnych zasadach prawa” i „postulatach systemu prawa”, o zasadach w znaczeniu dyrektywalnym i opisowym czy wreszcie o funkcji opisowej i optymalizacyjnej. Wszystkie łączy jeden element, tzn. „silne uwikłanie aksjologiczne”. Niezależnie od preferowanej koncepcji zgodzić się musimy z tym, iż pełnią one bardzo ważną rolę w systemie prawa, mianowicie służą zapewnieniu spójności aksjologicznej. Mają realny wpływ na tworzenie, stosowanie i wykładnię prawa, ponieważ poprzez funkcję optymalizacyjną wyznaczają kierunki legislacji, zapewniają spójność i niesprzeczność systemu prawa, oraz stanowią ważną wskazówkę interpretacyjną.

Bibliografia

- Bator A., Gromski W., Kozak A., Kaźmierczyk S., Pulka Z., *Wprowadzenie do nauk prawnych. Leksykon tematyczny*, Lexis Nexis, Warszawa 2008.
- Kordela M., *Zasady prawa jako normatywna postać wartości*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2006, R. LXVIII, z. 1.
- Kordela M., *Zasady prawa. Studium teoretycznoprawne*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2012.
- Lang W., Wróblewski J., *Współczesna filozofia i teoria prawa w USA*, PWN, Warszawa 1986.
- Lang W., Wróblewski J., Zawadzki S., *Teoria państwa i prawa*, PWN, Warszawa 1980.

⁵⁹ L. Morawski, *Podstawy...*, s. 238.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 238.

⁶¹ *Ibidem*, s. 238.

- Maroń G., *Zasady prawa. Pojmowanie i typologie a rola w wykładni prawa i orzecznictwie konstytucyjnym*, Ars boni et aequi, Poznań 2011.
- Morawski L., *Podstawy filozofii prawa*, Dom Organizatora, Toruń 2014.
- Opalek K., Wróblewski J., *Zagadnienia teorii prawa*, PWN, Warszawa 1969.
- Pulka Z., *Prawoznawstwo – opis czy optymalizacja*, „Przegląd Prawa i Administracji” XLIII (Acta Universitatis Wratislaviensis No 2177), Wrocław 2000.
- Tkacz S., *O zintegrowanej koncepcji zasad prawa w polskim prawoznawstwie (Od dogmatyki do teorii)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014.
- Wronkowska S., Zieliński M., Ziemiński Z., *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1974.
- Wronkowska S., *Sposoby pojmowania „zasad prawa”*, „Państwo i Prawo” 1972, z. 10.
- Wróblewski J., *Prawo obowiązujące a „ogólne zasady prawa”*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1965, Seria I, z. 42.
- Wróblewski J., *Rozumienie prawa i jego wykładnia*, Ossolineum, Wrocław 1990.
- Wróblewski J., *Sądowe stosowanie prawa*, PWN, Warszawa 1988.
- Wróblewski J., *Wartości a decyzja sądowa*, Ossolineum, Wrocław 1973.
- Wróblewski J., *Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego*, Wyd. Prawnicze, Warszawa 1959.

